

АДАПТАЦІЯ ГОТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ У ТВОРЧОСТІ ДЖОЙС КЕРОЛ ОУТС

У статті аналізуються константи поетики готичного роману в прозі Дж. К. Оутс: готичний хронотоп (замковий), лейтмотиви родинного прокляття, розпаду родинних зв'язків, втечі, переслідування, руйнування). Готичні елементи виконують функції, які розширюють жанрові межі, тематику та значення її нарративу. Поєднання реальної історії з вигаданим життям надало їй творчу глибини, відсутньої у більшості традиційних готичних романів.

У сучасних літературознавчих працях науковці висловлюють думку про те, що в літературі Великої Британії та США XIX – першої половини XX століть традиції готики та романтичного роману (romance), трансформованих під впливом романтизму, реалізму, естетизму, посідають одне з визначних місць. Про це свідчить присутність багатьох передромантичних і романтичних поетологічних складових (готичний хронотоп, лейтмотиви родинного прокляття, переслідування, втечі, двійництва, метаобрази лабіринтів, підвалів, склепів та ін.), а також змістовного й етичного комплексу (провіденціалізм, діалогічність, поліцентризм), психологічних нововведень (емотивність і техніка suspense). В англійському літературознавстві до 60-х рр. XX ст. в працях Е. Беркхеда, Д. Варми, М. Седлера "готика" традиційно трактувалась як суто передромантичне явище. Цю концепцію підтримувала більшість радянських дослідників (Г. Єлістратова, В. Жирмунський, М. Ладигін, Н. Соловйова). В англійській "готієвістиці" останніх десятиліть наявна тенденція вивести "готику" в ряд визначальних факторів історико-літературного руху XIX-XX ст., позбавити її "маргінального" статусу (М. Саммерс, Дж. Уїлт, В. Сейдж).

Н. Фрай досліджував високий потенціал форми romance і вважав її джерелом оновлення тих художніх форм, що втрачали свою актуальність. На думку науковців Л. Фідлера, Ф. Боттінга, Л. Буелла, в літературі США передромантична готика, генетичний попередник жанрової моделі romance, вплинула на формування американського роману і є чи не єдиною провідною літературною традицією у США. Вплив романтизму став стрижневим у становлення національної літературної традиції США у синтезі з парадигмами пуританського світогляду та ідеями Просвітництва (Т. Денисова, Т. Михед, О. Горенко, М. Пригодій, Т. Стівенс, О. Білоус).

Літературознавці США зосереджують свою увагу на дослідженні проблеми готики протягом фолкнерівської доби та на літературі Південного Ренесансу (Е. Керр, Л. Фідлер, І. Малін). В українському літературознавстві "готика" розглядається в контексті міжлітературних зв'язків (розвідка І. В. Лімборського). Крім того, використання готичної традиції американськими письменниками XX століття (Дж. Гарднером, Дж. К. Оутс, Дж. Апдайком, Дж. Бартом, У. Персі) досліджується у працях Т. Денисової, О. Білоус [1; 2].

Дослідження проблеми адаптації готичної традиції в сучасному романі є перспективною для українського й американського літературознавства, в якому спостерігається нестача сучасних праць, присвячених аналізу зв'язків між готикою і провідними естетичними концепціями XX століття. У цьому аспекті наше дослідження творчості Джойс Керол Оутс у готичній парадигмі є наразі актуальним.

Характерними рисами творчості американської письменниці Джойс Керол Оутс є складність, суперечливість і неоднозначність, що відображає зміну духовних орієнтирів, трансформацію культурно-соціального та естетичного простору в США протягом останніх десятиліть. Відомі зарубіжні критики та літературознавці (У. Аллен, К. Бастіан, Е. Бендер, Г. Блум, Л. Вагнер, М. Грант, Г. Джонсон, Ф. Каннінгем, А. Кейзін, Дж. Крейтон, Ф. Лерканже, Норман Торборг, В. Салліван, І. Шоултер) розглядали творчість Оутс у феміністичному та психоаналітичному аспектах, звертаючи увагу на проблему насильства на сторінках її романів і оповідань. На пострадянському просторі про творчість Дж. К. Оутс писали Т. Денисова, О. Зверев, М. Коренева, О. Ніколюкін, Г. Анікін, М. Мендельсон, О. Мулярчик, М. Нартиєв, М. Пальцев, досліджуючи її романну творчість у зв'язку з традицією реалістичного роману, аналізуючи соціальну проблематику творів, ідеал і дійсність у творчості Оутс, контекст літератури 70-х рр. XX ст. Н. О. Висоцька детально аналізує один із сучасних романів Дж. К. Оутс "Середній вік: романтичний роман".

У роботах названих дослідників літератури, присвячених Оутс, йдеться про окремі твори письменниці або її творчість інтерпретується в якомусь певному ключі. Але присутності у творчості Оутс рис "готичного роману" не приділялося належної уваги. Саме тому, мета нашої наукової розвідки – визначити та дослідити елементи готичної традиції в творчості Дж. К. Оутс, як вони адаптуються у творчості Джойс Керол Оутс, на прикладі аналізу роману "Белльфлер", що допоможе визначити роль цієї письменниці в контексті сучасної американської, та ширше – світової літератури.

Джойс Керол Оутс висловила свої естетичні погляди на розвиток готичної традиції в американській літературі у вступі до видання найкращих готичних оповідань США "American Gothic Tales" 1996 року. Вона зазначає, що для американських письменників характерним є розкриття причин зла, проблема "нападів" на індивідуальну незалежність і особистість. Серед найвидатніших американських письменників, які творчо використовували готичні елементи Дж. К. Оутс називає Е. По, Г. Мелвілла, Шарлоту Перкінс Гілман, Г. П. Лавкрафта, Г. Джеймса та багатьох авторів ХХ століття, у творах яких "надприродні явища" та "зла підсвідомість" переплелися, чії оповідання являють собою шедеври вишуканості стилю, іронії та двозначності. Американському готичному нарративу притаманна сюрреалістичність, схожа на марення, алегорія, коли роман наповнений політичним баченням, сум'яттям і співчуттям авторів до долі жінок в патріархальному суспільстві (Г. Мелвілл "Тартар Дів", Ш. Перкінс Гілман "Жовті шпалери"). Сьогодні "сюрреалістичне на рівні поезики – є самою суттю "готики", яка відображає зміст і глибину, сміливість і фантастичну екстравагантність людської уяви" [3: 15].

Роман "Белльфлер" (1980) ознаменував появу нових рис у творчості Дж. К. Оутс, оскільки був написаний у незвичному для письменниці стилі. Письменниця досягла сплаву "історії" та "фантастичності", у якому, за її словами, вбачає шлях подальшого розвитку американського роману. В інтерв'ю Г. Джонсону і Б. Голдштейну автор визнає зміни у своїй творчості і висловлює бажання втілювати нові ідеї в романах 90-х років і сьогодення [4]. Як результат – поява циклу "готичних романів", до якого увійшли: "Бладсмурський романс" (1983), "Таємниці Уінтертерну" (1984), "Сповідь мого серця" (1998), "Жах у Кроссвіксі" (2004), "Водоспад" (2005). Ці твори змусили повному поглянути на використання традиції готичного роману в сучасному контексті.

Романи пов'язані тематично, хоча кожен із них акцентує увагу на різних темах. Наприклад, у романі "Белльфлер" головними є теми природи, Всесвіту та плину часу, тоді як у інших романах ці теми – другорядні. Роман "Таємниці Уінтертерну" досліджує природу таємничого, надприродного у зв'язку з внутрішніми проблемами героїв; у "Бладсмурському романсі" втілена "емерсонівська" ідея спільності людини й природи [1: 291], крім того, тут розглядається проблема становища жінки в суспільстві. Композиційна структура романів Дж. К. Оутс зазвичай поліфонічна; вони побудовані за принципом радше музичних, контрапунктних, аніж логічно-розповідних "стиків" та "переходів"; сюжетні лінії перетинають одна одну; персонажі або надовго оволодівають увагою читачів, або, ніби випадково, взагалі зникають із книжки. Готичні елементи у прозі Оутс виконують функції, які розширюють жанрові межі, тематику та значення її нарративу. Дж. К. Оутс вдалося поєднати реальну історію з вигаданим життям, що надало її творам глибини, відсутньої у більшості традиційних готичних романів. У цих романах Джойс Керол Оутс вдалося побачити світ з погляду спадковості, родинної долі та мінливості Часу (усі п'ять романів є таємничими історіями американських родин); дослідити історично достовірні факти злочинів проти жінок, дітей та бідних людей. Таке поєднання традиційних елементів готичного роману із заглибленням у свідомість героїв, їх психологічні переживання та внутрішній світ паралельно із соціальним і філософським баченням американської історії дозволяє говорити про *неоготицизм* (термін Т. Денисової) [1: 293].

Створення готичного простору здійснюється авторкою у формі романтизованого, повністю позабутового готичного хронотопу – "особливої території романних подій" (за М. Бахтіним) [5], "традиційної готичної параферналії" (за Л. Байер-Беренбаумом) – стародавнього будинку з баштами, темницями, таємними кімнатами, переходами, скрипливими сходами, захованими старовинними рукописами, привидами.

Готичний топос задає особливі "правила гри" в готичному романі. Це – традиційне поле діяльності героїв, яке визначає їх ролі, їх особливості, характер вчинків, реакцій. Людина стає центром сутички між добром і злом, розвивається ситуація влади понадособистісних сил над людською істотою, що обмежує свободу людини фатальними "правилами гри". Таким топосом стає маєток, розташований в долині ріки Нотога (Nautauga), на березі Чорного озера (Lake Noir). Мешканці маєтку можуть насолоджуватися видовищем гори Четарой (Chattaroy), невеличкого ставка Норки (Mink Pond). Поєднання французьких, індіанських та англійських географічних назв допомагають створити своєрідну атмосферу очікування розповіді про таємниці родини з європейським корінням, складною історією виживання на американському континенті і мінливою сучасною долею. Крім того, зв'язок з європейською традицією присутній в архітектурі маєтку: "Величні вежі та високі стіни, призначені для захисту від ворогів, робили його (маєток – Н.О.) замком. В архітектурі переважав англійський стиль з домішками мавританського (оскільки Рафаель намагався втілити різні ідеї під час будівництва замку і кожен раз, користуючись новими планами різних замків Європи, змінював архітекторів, тому дизайн і дух будівлі постійно змінювався). В цій частині світу досі ще не бачили такої сирої, грубої, неохайної краси" [6: 22].

Розгортання сюжету відбувається відповідно до руху "героя" вглиб складної системи просторів "готичного топосу" – стародавньої будівлі, маєтку родини Белльфлерів, яка стає організуючою

основою розгортання просторів внутрішнього світу героїв роману. Письменниця розгортає ускладнену внутрішню архітектуру готичного топосу – структуру кімнат і комірок, які "поглиблюються", та потаємних ходів (Бірюзова кімната, Дитяча, Кімната Скверни, підземелля-лабіринт). "У літературі ХХ століття щільна взаємозумовленість героя та Дому як поетологічних категорій у межах різних текстових моделей стає однією з прикмет її (моделі) готичного походження" [2: 194].

Структура роману нагадує таку ж складну архітектуру замку. "Белльфлер" – це майстерне поєднання різноманітних оповідей, притч, небилиць, міфів, родинних легенд і реальних історій; це – незліченна кількість оповідань, які переплітаються, створюючи історію сім'ї з її обов'язками, повагою, покорюю, надіями та сподіваннями на спадщину.

Всевідаючий розповідач знайомить читача з історією *прокляття* родини Белльфлерів: "Було так багато версій того, що трапилося... деякі з них збігалися, деякі були відверто суперечливими..." [6: 358], – теза, яка підкреслює думку про те, що "Белльфлер" – переказ оповідей. Починається роман класичним зачином казки: "Сталося це багато років тому..." [6: 21] – хіба це не схоже на "Колись, у сиву давнину..." – і закінчується фразою, подібною до біблійної, коли руйнується палац Белльфлерів: "І настав час піти..." [6: 547].

Просторова організація роману нагадує форму готичного розгортання образу людини та світу. Джойс Керол Оутс використовує готичний тип розгортання сюжету, що визначається специфікою основних аспектів людського буття, які розробляються в цьому жанрі: обмеження свободи людини фатумом, зіткнення з ірраціональним і диявольським, психічні розлади, фізичне та психологічне насильство. Маєток Белльфлер виводиться із звичного побутового ряду житла людини, починає відігравати сюжетотворчу роль.

У романі присутні найважливіші з мотивів, що є формальними та тематичними складниками сучасних "неготичних" творів – *мотив прокляття*, розпаду родини, *мотив втечі*, *пошуку та спорідненій з ним мотив мрії*, *мотив руйнації*.

У класичних зразках жанру мотив розпаду родини – один з обов'язкових елементів фабульної схеми, який має три основні варіанти реалізації: мотив розпаду родини може бути імплікованим у тексті, являючи собою один із засобів створення емоційної атмосфери; ідея розпаду родини лежить в основі так званого "сюжету компенсації", що сягає своїм корінням чарівної казки та міфів про ініціацію. У готичному варіанті такий сюжет укладається в схему: порушення старого укладу й прокляття (зазвичай винесене у передісторію) з утворенням ситуації нестачі – серія випробувань (перевірка героїв на ідентичність), визначена змістом прокляття – компенсація (винагорода/покарання) й встановлення нового порядку [2]. Як у класичній, так і в новій готичі присутній мотив родинного прокляття. Родина є об'єктом дослідження письменниці, а її розпад становить основний зміст роману. У романі дається історія родини Белльфлерів (сім поколінь), починаючи з середини XVIII століття, яку супроводжують великі трагедії та великі тріумфи. Це, по суті, історія Америки від початку своєї історії й до сучасності. Члени сім'ї витратили багато зусиль, намагаючись проаналізувати свій досвід, і прийшли до висновку, що на них лежить прокляття; природа цього прокляття незрозуміла.

На перших сторінках роману дається малюнок родинного дерева Белльфлерів (сім поколінь), починаючи з середини XVIII століття. Це, по суті, історія Америки від початку своєї історії й до сучасності. Це – родина, яку супроводжують великі трагедії та великі тріумфи. Члени сім'ї Белльфлерів витратили багато зусиль, намагаючись проаналізувати свій досвід, й прийшли до висновку, що на них лежить прокляття; природа цього прокляття незрозуміла. Проте дехто з родини Белльфлерів відмовляється визнати цей темний бік і вважає розмови про прокляття потішними, але безглуздими: "Нашу історію цілком можна інтерпретувати як історію щастя та благословення" [6: 511]. Для Белльфлерів неприйнятно визнати, що всі нещастя великої родини – лише безглузді випадки. Для Белльфлерів неприйнятно також думка, що вони самі є творцями свого лиха, нещастя і "прокляття". Вони не бажають або не можуть зрозуміти й визнати цей факт.

Не розуміючи власної історії, Белльфлери приречені на її повторення. Дітей називають іменами предків, так що молодь з'являється, наче хвилі, нагадуючи дідів і бабусь, чиї імена вони отримали при народженні... Жан-П'єр I, убитий сином, повертається в особі Жана-П'єра II, убивці, якому притаманні звірина жорстокість і раптовість нападу. Рафаель, засновник замку Белльфлерів, заповів після смерті зробити з його шкіри барабан для ритуальних сімейних зібрань (своєрідний пам'ятник власному марнославству й гордині). Він повертається через чотири покоління в образі молодого Рафаеля, котрий зникає в Озері Норки (символ, який має також готичне навантаження). Джерміна О'Хейген, яка вижила під час кровопролиття 1825 року, повертається пізніше як Маленька Джерміна, котра також вижила серед убивств. Минуле стає теперішнім: "Живі і мертві. Пов'язані один з одним. Сплетені в єдине ціле. Подібно до величезного, безкрайого гобелену, який ткали протягом кількох століть" [6: 114].

Головна героїня роману Лея Белльфлер, використовуючи екстрасенсорні здібності дочки Джерміни та підхвнена зловісним впливом kota Магалаліла, прагне повернути мільйони акрів землі, які колись належали Белльфлерам, для відновлення колишньої сили і влади родини. Вона продовжує жорстоко експлуатувати бідняків, розв'язує нове кровопролиття й відновлює абсолютну вищість сімейних обов'язків. Але цього разу трапилось щось не так: діти, сьоме покоління, інтуїтивно відчувають природу прокляття сім'ї і необхідність втекти, розірвати коло насильства, яке стало ніби родинною спадщиною. Реалізується *мотив втечі*. Діти по черзі втікають: Рафаель зник в Озері Норки, Йоланда стала кінозіркою, Гарт одружився з Золотком і виїхав до Айови чи Небраски, "туди, де ніхто не чув про Белльфлерів"; Вернон залишив дім, щоб присвятити своє життя поезії, хоча в сімейній історії розповідається, що його за вірші втопили в річці розбійники; Крістабель вийшла заміж та втекла до Мексики; Бромвелль також залишає дім заради наукової кар'єри. "Вони зраджують нас по черзі, їх треба зупинити!", – гнівається Лея [6: 537]. "Зрада" дітей – є їхнім *пошуком власної долі* і майбутнього, незалежних від сім'ї, традицій та обов'язків.

За іронією, саме Лея зрадила сім'ю: саме її жадоба влади, колишньої влади Белльфлерів, зрештою, змусила дітей залишити дім і буквально зруйнувала сім'ю. На провину Леї вказують не тільки її вчинки; до того ж вона виражена в романі символічно. Хтось невідомий прислав їй дуже гарну й незвичайно велику орхідею (*a belle fleur*), і вона, милуючись квіткою, поринає у видіння, починає мріяти про майбутнє. "Непомітно Лея почала шматувати нігтем великого пальця тендітні пелюстки... Сім тичинок на семи стеблах (як сім поколінь – О.Н.) невдовзі були зламані й розтерті, перетворившись у ніщо. "Ой, – зойкнула Лея, – що я роблю!" – Вона бездумно знищила чудову квітку" [6: 494].

Однією з іманентних складових філософсько-естетичного концепту готичного роману є присутність негативізму, що позначається як на емоційно-ситуативних конфліктах готичних творів, реалізуючись у вигляді мотивів жадливого, інфернального тощо, так і у створених моделях особистісного та суспільного буття. Використання мотиву *руйнації* є формою виявлення готичного негативізму на сюжетно-тематичному рівні. У романі "Белльфлер" цей мотив безпосередньо втілюється в образах занедбаного маєтку родини Белльфлер. У соціальному плані зміст руйнації виявляється у формі мотиву руйнування комунікативних зв'язків, зокрема, родинних, дружніх. Поступово родина Белльфлерів розпадається, порушується старий уклад, встановлюється новий, починаються розмови про давнє прокляття, герої переживають серію випробувань (перевірку на ідентичність) [2]. Об'єктом занепаду стає сама структура родинних та ширше – міжлюдських – стосунків через індивідуальні, часто таємні або ж несвідомі порушення членами родини вищих сакральних законів буття.

Родинний замок Белльфлер і все, що він символізує – жадобу, насильство, жагу влади, – у фіналі руйнує головний герой роману Гедеон. Він скеровує на "родове гніздо" власний літак, навантажений авіабомбами; але діти встигли втекти. Цикл насильства завершився, принаймні цей цикл. Американці, як висловила Оутс, – "нація, якій все ще притаманна молодість. Наше минуле може давити нас своїм тягарем, але воно не в змозі утримати нас від того, щоб ми самі творили наше майбутнє" [6: 562]. Таким оптимістичним є фінальний акорд у романі.

Найважливіші тематичні елементи в романі (таємниці внутрішнього світу людини, взаємозв'язок людини з природою, Всесвітом, часом і історією), образ Дому, готичні мотиви руйнування, втечі, пошуку мрії, своєрідний "готичний хронотоп" у поєднанні з соціальною критикою дають привід інтерпретувати твір як "неоготичний". Джойс Керол Оутс називає роман "критикою Америки, яка допомагає уявити ту Америку, яка пригнічує, з її песимізмом і винятковою свободою індивідуума" [6: 532].

Висновки. У романі розкриваються риси, які стали характерними для середнього (неоготичного) періоду творчості Джойс Керол Оутс: поєднання засобів реалістичної і романтичної літератури із елементами готичного роману. Готика в письменниці виконує інші функції, ніж у романтиків XIX століття: авторка намагається передати не стільки галюцинації психічно хворого, скільки пояснити, як нормальна людина під впливом страху може опинитися на межі божевілля. Огорнуте таємницями місце дії, надзвичайна ізольованість особи, глибокий психологічний конфлікт, містика та символічні події, гротеск, готичний стиль із мелодраматичним відтінком та частковою іронією використовуються письменницею для відображення неповторності кожної особистості, внутрішнього світу героїв, їх особистого "я" та зв'язків із життям.

Автор драматизує двоякість проблеми, яка існує в глибині "американської мрії та американського характеру" – це одночасний пошук матеріальних благ і духовного збагачення. Саме такий пошук пояснює двоїстість закінчення роману. Дім Белльфлерів руйнується, але діти уникнули страшного кінця, можливо, для того, щоб збудувати кращий будинок, тобто краще життя. Таким чином, цей роман Оутс охоплює символічно всю Америку.

Дослідження творчості Джойс Керол Оутс в аспекті синтезу різних художніх засобів різних естетичних напрямків є *перспективним*, зважаючи на твердження, що в поетиці, естетиці, філософії готики закладений величезний потенціал саморозвитку й самооновлення, що забезпечує їй тривале життя в літературі. Зміна духовних орієнтирів, трансформація культурно-соціального та естетичного простору в США протягом останніх десятиліть зумовили свідомий перегляд письменницею наявних нарративних моделей, пошук шляхів до оновлення.

Твори Дж. К. Оутс провокують критиків – прихильників традицій, і пропонують на розгляд критикам і читачам унікальні проблеми. Вони здаються літературними дослідженнями прози, можливостей використання готичної традиції в сучасному контексті, і цим допомагають по-іншому поглянути, та ще раз замислитись над межами та можливостями сучасного роману.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Денисова Т. Н. Історія американської літератури ХХ століття. – К.: Довіра, 2002. – 319 с.
2. Білоус О. Архетипи готичного роману // Американська література на рубежі ХХ-ХХІ століть. – II Міжнар. конференція з літератури США. Київ, 24-26 верес. 2004 р. – К: Видавництво Інституту міжнародних відносин, 2004. – С. 191–203.
3. Oates J. C. Introduction // American Gothic Tales. Ed by Joyce Carol Oates. – New York: Plume, 1996. – 544 p.
4. Goldstein B. Interview with Joyce Carol Oates // The New York Times. – 2000. – 28 March. – P. 21.
5. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе: Очерки по исторической поэтике // М. М. Бахтин. Литературно-критические статьи / Сост. С. Бочаров и В. Кожин. – М.: Художественная литература, 1986. – С. 237–258.
6. Oates J. C. Bellefleur. – N.Y.: Dutton, 1980. – 558 p.
7. Johnson G. Understanding Joyce Carol Oates. – Columbia: University of South Carolina Press, 1987. – 224 p.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2010 р.

Нагачевская Е. А. Адаптация готической традиции в творчестве Джойс Керол Оутс.

В статье анализируются константы поэтики готического романа в прозе Дж.К. Оутс: готический хронотоп (замковый), лейтмотивы родового проклятия, распада родственных связей, побега, разрушения. Готические элементы выполняют функции, расширяющие жанровые границы, тематику и значение ее нарратива. Совмещение реальной истории и выдуманной жизни придает ее роману глубину, отсутствующую в большинстве традиционных готических романов.

Nagachevska O. O. Adaptation of Gothic Tradition in Joyce Carol Oates's Novels.

The paper centers on such constants of the poetics of Gothic literary tradition in Joyce Carol Oates' prose as gothic chronotop, on the leitmotifs of ancestral curse (doom), escape, family breakdown, searching, etc. These gothic elements carry out functions extending the limits of the genre, subject matter and the role of its narrative. The combination of the real and fictional stories deepens her novel, adding it features absent in the traditional gothic novels.